

KENTSEL YOKSULLUK VE GEÇİNME STRATEJİLERİ: ANKARA, DİYARBAKIR, ŞANLIURFA VE ZONGULDAK KENTLERİNE İLİŞKİN KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME¹

Doç.Dr. Tarık Şengül, ODTÜ
Prof. Dr. Melih Ersoy, ODTÜ

I. GİRİŞ

Son yıllarda gerek akademik gerekse siyasa yapıcı çevrelerde, anlaşılabilir nedenlerle yoksulluk sorununa gösterilen ilgi artmış bulunuyor. Neo-liberal politikaların emek piyasasında yarattığı olumsuzluklar ve refah devletinin alanını giderek daraltması yoksulluk sınırının üzerinde yer alan geniş bir kesimi bu sınırın altına düşürürken, hali hazırda yoksulluk sorunuyla yüz yüze kesimlerin koşullarını daha da ağırlaştırmış bulunuyor.

Yoksulluk sorunu akademik araştırmalara uzun süredir konu oluşturmaktadır. Bununla birlikte son dönemde sorunun ağırlaşmasına paralel olarak, akademik çevrelerde söz konusu sorunun kazandığı yeni boyutları anlamak ve bir ölçüde de çözümler üretmeye yönelik daha kapsamlı çalışmalar yapılıyor. Diğer yandan, son yıllarda, -sorunu derinleştirmede önemli bir rol üstlenen- Dünya Bankası başta olmak üzere, uluslararası kuruluşların da konuya, başka kaygılarla, ilgileri artmış görünüyor.

Türkiye de dahil olmak üzere, IMF ve Dünya Bankası reçetelerini izleyen ülkelerde geniş kapsamlı yoksulluk araştırmaları yaptırılıyor. Dünya Bankası bu tür araştırmalarla, bir yandan az gelişmiş ülkelerde çalışan sınıflara yönelik olarak yaratılan yıkımın boyutlarını kavramaya çalışarak, yoksulluk sorununu önemsemediğini gösterirken, diğer yandan da yaratılan tahribatın ortaya çıkarması muhtemel siyasal hoşnutsuzluğu ölçme ve giderek çok sınırlı boyutlarda da kalsa kısmen giderme çabasıdır. Bunu yaparken, yoksulluk sorununun içeriğini, tanımlanışını ve kazandığı boyutları kendi çıkarları çerçevesinde teknik düzeyde şekillendirip, sorunu hafifletmeye yönelik araçlar önererek konunun siyasallaşmamasını hedeflemesi ise anlaşılabilir bir tutumdur.

Kuşkusuz, yoksulluk sorununun son dönemde bu derece derinleşmesinde Dünya Bankası ve IMF'nin başını çektiği ve az gelişmiş ülkelere dayatılan 'yeni-liberal' politikaların önemli payı var. Ulusal devletler sosyal devlet olma niteliğinden hızla arındırılırken, söz konusu politikaların bir parçası olarak daralan ekonomilerin işsiz bıraktığı çalışan sınıflar, eğitim, sağlık, ulaşım, işsizlik yardımı gibi devlet desteklerinden de mahrum bırakılmaktadırlar.

Devlet merkezli çözümler bir yana bırakılırken, Dünya Bankası çözümü yoksulların kendisinde görüp, sosyal devletin 'aylaklaştırdığı' ve bağımlı hale getirdiği öne sürülen kesimlere dinamizm kazandırılmasının, diğer bir anlatımla, "muktedir kılınmaları"nın hem ekonomik hem de sosyal anlamda en yerinde çözüm olacağı öne sürmektedir. Bu sürecin dinamosu olarak da devlet yerine sivil toplum örgütleri, popüler ifadesiyle, hükümet dışı örgütler gösterilmektedir. Bu örgütler aracılığı ile büyük ölçekli sayılabilecek yoksulluk araştırmaları yaptırılırken, söz konusu araştırmaların merkezine, yoksulların kendi kaynaklarını ve potansiyellerini harekete geçirme kaygısı konulmaktadır. Bu tür bir gündemin ne yoksulluk sorununu anlama konusunda, ne de çözümler üretmekte yeterli olamayacağı açıktır. Diğer bir anlatımla, varolan yoksulluğu yaratmaktan birinci derece sorumlu olanların, soruna neden olan politikalarından vazgeçmeden çözümler üretmelerini beklemek gerçekçi değildir.

Bu durumda sorunun daha gerçekçi bir çözümlemesi başka kaynaklardan gelmek zorundadır. Bu göreve aday görünen en önemli kesim ise kaçınılmaz olarak akademisyenlerdir. Ne var ki, son yıllarda bu toplum kesiminde de önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Ekonomik ve siyasal yapılara ilişkin çözümlemelerde 'yeniden dağıtım' sorununu merkeze alan akademik etkinlik anlayışı yerini, hızlı bir biçimde, 'kimlik siyasetine' bırakmış bulunuyor. Bu kesimde yaşanan değişim yukarıda tanımlanan

¹ Sosyal Hizmetler Sempozyumuna Sunulan Bildiri, Antalya, 2003.

değişime koşut özellikler göstermektedir. Bu çerçevede söz konusu araştırmaların birbiriyle ilişkili iki özelliği öne çıkmaktadır. Birincisi yoksulluk sorununa ilişkin olarak devletin kendisi bir araştırma nesnesi olmaktan çıkarılarak, yapılan araştırmaların merkezine sivil toplum konulmuştur. Bu dönüşümün gerisinde de, devletin tek iktidar kaynağı olmadığı, sivil toplum olarak adlandırılan alanda da iktidar ilişkilerinin bulunduğu ve daha da önemlisi, devletin bu alan üzerinde uzun süreli ve olumsuz sayılabilecek bir tahakkümünün var olduğu düşüncesi yatmaktadır. Akademik dünyada ortaya çıkan bu yönelimin yoksulluk sorunu ve ilgili alanlara ilişkin olarak yapılan araştırmalar için önemli ve kanımızca olumsuz sayılabilecek sonuçları vardır.

Devletin -sosyal politikaları da dahil- tüm etkinliklerinin salt bir ezme ve tahakküm altına alma çabası olarak kavramsallaştırılması durumunda, devletin küçültülmesi ve etkinlik alanlarının sınırlandırılması girişimleri desteklenmesi gereken bir yaklaşım olmaktadır. Söz konusu araştırmaların bu değişimle ilişkili ikinci bir özelliği ise uzunca bir süredir ihmal edilmiş bulunan sivil toplumun çalışılması, bu heterojen yapı içindeki farklılıkların ve zenginliklerin keşfedilmesi kaygısının öncelik kazanmasıdır. Bu çerçevede yoksulluk sorununa makro ölçekte bakan ve bölüşüm sorununu merkeze koyan anlayış yerini farklı kesimlerin yoksulluk sorunu içindeki konumlarını tespit etme kaygısına bırakmaktadır. Bu kaygının bir sonucu olarak genel bir yoksul tipolojisi yerini kadın yoksulluğu, çocuk yoksulluğu, yaşlı yoksulluğu gibi tipolojilere bırakmaktadır.

Yoksulluk sorununun anlaşılmasında, ekonomik-siyasal süreçleri ve özel olarak da devleti dışarıda bırakan bu yaklaşım biçimi ilgisini ‘yerel sivil topluma’ yöneltirken, bu alanda da bir dizi önemli siyasal sonuca ulaşmaktadır. Özetlemek gerekirse, söz konusu yaklaşımların genel bir özelliği, “yerel sivil toplum” olarak adlandırılan alanda da iktidar ilişkilerinin varlığına işaret edilmesidir. Büyük ölçüde gecekondulaşma alanlarında gerçekleştirilen bu tür çalışmalar, yoksulluk sorunu ve bu sorun karşısında geliştirilen geçinme stratejilerini ele alırken, bu kesimlerin elinde tutukları kentsel arsayı *a priori* olarak araştırmalarının merkezine koymaktadırlar. Diğer bir anlatımla, gecekondulaşma süreci içinde bu kesimlerin işgal ettikleri arsaların önemli bir spekülasyon kaynağı olduğu ve yoksullukla baş etme konusunda çok önemli bir yer tuttuğu, bazı durumlarda ise daha da ileri giderek, ciddi boyutlara ulaşan spekülasyon kazançlarının aracı olduğu varsayılmaktadır.

Bu tür bir kabulden yola çıkan araştırmaların önemli bir bölümü, yoksulluk sorununu araştırırken, örneklem nüfuslarının ya emek pazarındaki konumlarını tümüyle dışarıda bırakıp, arsa ve konut pazarı ve günlük yaşam çevresindeki konumlarını araştırmalarının merkezine almakta, ya da emek pazarındaki konumlarını oldukça sınırlı bir önem atfedip ağırlığı yaşam mekanına vermektedirler². Yaşam mekanının merkezine kentsel arsa piyasasındaki davranışlar konulurken, bu mekanlar çerçevesinde gelişen etnik, siyasi ve toplumsal cinsiyet temelli ilişkiler araştırma konusu yapılmaktadır.

Kentsel yoksulluk üzerine yapılan çalışma ve araştırmalarda gözlenen diğer bir temel sorun ise, genelleme yapmaya yönelik bir açılım sağlama konusundaki sınırlılıklarıdır. Yapılan çalışmaların büyük bölümü bir kentin belli bir mahallesini kapsayan bir alan çalışmasına dayanmaktadır. Sınırlı bir örneklem üzerinden yapılan değerlendirmelerin kentsel yoksulluğu anlama konusunda bize önemli ipuçları sağladığı açıktır. Ancak, sınırlı bir örneklemeden yola çıkarak yapılan değerlendirmelerin genellenebilirliği de sorunludur. Araştırmacıların önemli bir bölümü bu sınırlılığın farkındalar. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda, yapılan araştırmanın sınırlılığına karşın, belli genellemelerin

² Kent yoksullarının emek pazarındaki konumlarını ve bu konumlarının gerek yoksulluğun yaratılması gerekse de yoksullukla başa çıkma stratejileri geliştirme konusundaki rolünü önemli ölçüde dışarıda bırakıp, arsa ve konut piyasasındaki davranışlarının günlük yaşam mekanları çerçevesinde merkezi bir konumda tanımlandığı iki görece yeni çalışma için Bakınız, Işık, O. Ve Pınarcıoğlu, M. (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları, Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul ve Erder, S. (1996) *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, Erder, S. (2000) *Kentsel Gerilim*, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, Erder, S. (2000) “Nerelisin Hemşerim?”, Keyder, Ç.(Der.), *İstanbul: Küresel İle Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul.

yapıldığı da gözlemlenmektedir. Işık ve Pınarcıoğlu'nun Sultanbeyli üzerine yaptıkları çalışmada (2002) , alanın ve incelenen sosyo-mekansal yapının özgünlüğü yer yer vurgulanmakla birlikte, söz konusu alanda yapılan çalışmada ulaşılan bazı sonuçların Türkiye kentleri açısından genel geçer bir durummuş gibi değerlendirildiği de gözlemlenmektedir. Bu tür bir genellemenin en çarpıcı örneği “Nöbetleşe Yoksulluk” kavramının kendisidir. Kentsel arsa sahipliğinin merkezinde yer aldığı bir sosyo-mekansal hareketlilik olgusunun hemen tüm Türkiye kentleri için geçerli olduğu varsayımı, Sultanbeyli örneğinden yola çıkarak, kabul edilmektedir. Oysa bu tür bir stratejinin başka kentler ve hatta İstanbul'un diğer semtleri için geçerli olup olmadığı, yapılan çalışmaların sınırlılığı nedeniyle, yeterince bilginin olmadığı bir konudur. Ne var ki, söz konusu çalışma, Sultanbeyli örneğinden yola çıkarak, bu yargıya varabilmektedir.

Yapılan çalışmaların sınırlılığı yoksulluğu yaratan mekanizmaların ve yoksullukla başa çıkma stratejilerinin neler olduğu konusunda da genelleme yapmamızı güçleştirmektedir. Yoksulluk sürecini yaratan mekanizmalar ve başa çıkma stratejilerinin anlaşılmasında belli bir takım tipolojilerin geliştirilmesi ve genellemelerin yapılabilmesi ancak, daha kapsamlı ve karşılaştırmalı çalışmalarla mümkün olabilecektir. Burada sunacağımız çalışma bu tür kaygılardan yola çıkarak dört kentte yapılan yoksulluk araştırmalarından sağlanan verilere dayanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde söz konusu dört kentte yapılan araştırmanın yöntemi tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde dört kentte yaşanan yoksullaşma süreçleri ve göstergeleri üzerine bir değerlendirme yapılırken, dördüncü bölümde bu kentlerde belirginleşen geçinme stratejilerinin farklı ve benzer boyutları üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümü yapılan değerlendirmelerden çıkarılan sonuçları tartışmaktadır.

II. ALAN ÇALIŞMASININ YÖNTEMİ

ODTÜ, Kentsel Politika Planlaması Stüdyosunda birbirini izleyen dört yıl içinde Ankara, Zonguldak, Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde yoksulluk üzerine alan araştırması yapılmıştır.³ Söz konusu araştırmaların başlangıç noktasında şu tür bir varsayımdan hareket edilmiştir: her bir kentte yoksulluk sorununu yaratan ve ağırlaştırıcı bazı ortak süreçler olduğu gibi, her kentin mekansal işbölümü ve tarihsel özgünlüğünden kaynaklanan özgün süreçler de mevcuttur. Bunun yanında kentlerin kendi içinde de farklı kesimlerin yoksulluk süreçlerinden farklı biçimde etkilenmiş olması da muhtemeldir.

Zonguldak kenti, madencilik etrafında örgütlenen bir kent olarak, son yirmi yıl içinde yeni-liberal dışa açık büyüme stratejilerinin bir sonucu olarak hızlı bir endüstrisizleşme süreci yaşamaktadır. Kömür üretiminin önemini yitirmesine koşut olarak, kentte sosyo-mekansal bir çöküntü yaşanmakta, bu alanda önemli bir işgücü azaltılmasına bağlı olarak, yoksullaşma sorunu yaşanmaktadır. Yaşanan yoksullaşma sürecinde yeni-liberal politikaların genel bir etkisi yanında madencilik sektörünün özel konumunun da önemli bir etkisinin bulunduğu açıktır. İşsizliğin yaygınlaşması karşısında başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesinde de bu tür bir özgünlüğün önemli katkısının bulunduğu görülmektedir.

Yoksulluk sorununun Ankara kentinde çalışılması sırasında yapılan saptamalar Zonguldak kentinde yaşananlardan önemli farklılıklar göstermektedir. Her şeyden önce, Ankara kentinin emek pazarı, Zonguldak kenti ile karşılaştırıldığında, daha heterojen bir yapıya sahiptir. Gerek kentin büyüklüğü gerekse kentin başkentlik işleviyle de ilişkili gelişkin bir emek pazarının bulunması ve aynı çerçevede hizmet sektörünün oldukça gelişkin olması diğer kentlerle karşılaştırıldığında önemli farklar yaratmaktadır. Bu nedenle yoksullaşma sürecinde emek pazarındaki konumlar farklı ailelere farklı etkiler yapmaktadır. Dahası, emek pazarının daha esnek bir yapıya sahip olması, Zonguldak kentiyle

³T.Şengülve M.Ersoy (Derl),2000, *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Strtejileri* ODTÜ Kentsel Poli tika ve Yerel Yönetimler ABD.

M.Ersoy ve T.Şengül (Derl),2001, *Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri. Zonguldak Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika ve Yerel Yönetimler ABD.

M.Ersoy ve T.Şengül (Derl),2002, *Kente Göç ve Yoksulluk. Diyarbakır Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika ve Yerel Yönetimler ABD.

karşılaştırıldığında, yoksullukla baş edebilme stratejileri açısından, Ankara kentinde yoksullara daha fazla olanak sunmaktadır.⁴

Diyarbakır örneğinde kentsel yoksulluğun yaratılma mekanizmalarının çok daha farklı özellikler taşıdığı gözlenmektedir. Zonguldak ve Ankara örneklerinde geçerli olan yeni-liberal politikaların yoksulluğun yaratılmasına yönelik yaptığı olumsuz etki Diyarbakır kentinde de açıkça gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, diğer kentlerde gözlemlenmeyen kırdan kente zorunlu göç olgusunun Diyarbakır kentinde yoksulluğun oluşumu sürecinde merkezi bir konumunun olduğu görülmektedir.

Diyarbakır kentinin uzun süredir yoksulluk sorunuyla karşı karşıya olduğu bilinen bir durumdur. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda ivme kazanan ve bölgedeki siyasal huzursuzlukla yakından ilişkili zorunlu göç olgusu, kentte var olan yoksulluk sorununu çok daha dayanılmaz bir hale getirmiştir. Diyarbakır kentinin en yoksul üç semtinde gerçekleştirilen alan çalışmasında görüşülen hanelerin yaklaşık üçte birinin 1990 sonrası yaşanan zorunlu göç sonucu kente geldiği belirlenmiştir. En azından bu kesim için bilinen bir veri, kırdan ayrılmalarının ekonomik zorluklardan kaynaklanmadığıdır. Diğer bir anlatımla, söz konusu kesim kırdan yaşamını sürdürebilirken, kente gelişlerinden bu yana, bu konuda zorlandıkları bir konuma sürüklenmiş bulunmaktadır. Kırdaki ev, tarla, hayvan varlıklarını tümüyle yitiren ya da kentte satmak zorunda kalan bu kesim, hiç bir toplumsal ya da bireysel uyum süreci yaşama fırsatı yakalayamadan kentte bir anda kendisini yoksul konumunda bulmuştur. Göç eden kesimin çok büyük bir bölümü Diyarbakır ve bitişik illerin kırsal alanlarından ayrılarak kısa sürede kent merkezine yerleşmişlerdir.⁵ Diyarbakır örneği bu yönleriyle diğer örneklerden farklılaşmakta, göç açısından uyum mekanizmalarının yaşanmadığı ve daha kapalı bir yapıya işaret etmektedir.

Şanlıurfa kenti Ankara ve Zonguldak örnekleriyle karşılaştırıldığında, Diyarbakır kentiyle daha benzer özellikler göstermektedir. Kent ekonomisinin baskın sektörü tarımdır. Ayrıca kent GAP projesinin de merkezi niteliindedir. Ancak kentin etnik yapısı Diyarbakır kentinden daha farklı özellikler arz etmektedir.

Kentlerde yürütülen alan çalışmasında ortak bir anket formu kullanılmıştır. Anketler aile reislerine ve aile reislerinin kadın olmadığı durumlarda, ki ağırlıklı olarak aile reisi erkeklerdir, kadınlara da ayrı anket verilmiştir. Anketler çoğu durumda yoksulluğun kentlerin belli mahallelerinde yoğunlaşması nedeniyle bu mahallelerde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, deneklerin belirlenmesinde temel belirleyici oturlan mahalle değildir. Bu tür bir mekansal belirlemecilikten kaçınılarak, gelir durumu denek seçiminde temel belirleyici olarak kullanılmıştır. Bu seçimde toplam hane geliri asgari ücretin iki katı ve altında kalan haneler belirlenmiş ve anket uygulaması yapılmıştır. Araştırma esnasında çıkan zorluklardan kaynaklanan nedenlerle her kentte verilen anket sayısı aynı değildir. Bu çerçevede Ankara'da 234, Diyarbakır'da 122, Şanlıurfa'da 112, Zonguldak kentinde ise 180 haneye verilen anket geçerli sayılmış ve değerlendirilmiştir.

I.V.I. I.Hanelerin demografik Yapısı

Yoksulların geçinme stratejileri açısından bakıldığında hane büyüklüğü önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmaya konu olan dört kentte hane halkları demografik açıdan farklı özellikler göstermektedir. Diyarbakır için ortalama hane büyüklüğü 8.88 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu büyüklük Zonguldak için 4.56'dır. Söz konusu büyüklük Ankara kenti için 4.31 iken Şanlıurfa kentinde 7.06 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu veriler Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde hane halkı nüfusunun diğer iki kente göre oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Hanelerin büyük

⁴ Örneğin kadınların emek pazarına katılımı Ankara kentinde, Zonguldak kentiyle karşılaştırıldığında çok daha kolay olabilmektedir.

⁵ Görüşme yapılan 127 hane reisinden sadece % 12'sinin Diyarbakır doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir anlatımla deneklerin % 90'a yakın bir bölümü Diyarbakır kenti dışından göçle gelmiştir. Ancak, göçle gelenlerin % 51'lik bir kesim Diyarbakır ili içinden göç ederken, geriye kalan nüfusun da Diyarbakır'ın yakın ilişkisi içinde bulunduğu Bingöl, Mardin gibi bölge illerinden geldiği görülmektedir.

olması, bir yandan bölgedeki geleneksel yapıya işaret ederken, diğer yandan da geçinme stratejilerinin bir parçası olarak belirginleşmektedir. Büyük hane yapısı iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birinci neden çocuk sayısının çokluğudur. Diğer neden ise ailelerin ya geniş aile olma özelliklerini korumaları ya da farklı ailelerin aynı çatı altında yaşamayı ekonomik nedenlerle tercih etmeleridir. Diyarbakır kentinde aynı çatı altında yaşayan aile oranı 1,5 civarındayken Zonguldak için bu oran 1.08 dir. Bu tür bir strateji iki açıdan önemlidir. Birincisi, hane halkının büyük olması çalışan sayısının da artması anlamına gelmektedir. Çocuk emeğinin kullanımı yanı sıra birden çok yetişkinin dışarıda çalışması ya da her iki stratejinin birlikte kullanımı aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır. İkinci önemli boyutsa, aynı çatı altında yaşamamanın kaynak kullanımını ekonomikleştirmesidir. Kira, elektrik, su ve benzeri kullanımlar aynı hanede birden fazla ailenin yaşadığı durumlarda önemli bir kaynak tasarruf aracı haline gelmektedir.

III. YOKSULLUK GÖSTERGELERİ

Yoksulluk sorunu kendisini çok farklı boyutlarda göstermektedir. Söz konusu boyutlara, iş yoksulluğu, tüketim yoksulluğu, hizmet yoksulluğu, konut yoksulluğu boyutları çerçevesinde söz konusu dört kentte ortaya çıkan durumu değerlendireceğiz.

III. I. Emek Pazarındaki Konum Ya Da İş Yoksulluğu

Kuşkusuz yoksulluk sorununun en dramatik belirleyicilerinden birisi hanelerin çalışabilir yaştaki üyelerinin emek pazarındaki konumudur. Bu çerçevede hanelerin farklı durumlarda olduğu görülmektedir. Bir yanda emek pazarından dışlanma yoksulluğu belirleyen en önemli etmendir. Bununla birlikte emek pazarının tekil bir yapısı yoktur. Sosyal güvence, kamu özel ayrımı, formel/informel ayrımları, ücret düzeyleri emek pazarını oldukça karmaşık bir yapıya büründürmekte, bu çerçevede emek pazarına çıkabilecek konumdaki hane üyelerinin konumlarının tespit edilmesi önemli hale gelmektedir.

Diyarbakır ve Şanlıurfa yoksulluk sorununun diğer iki kente göre çok daha yoğun biçimde yaşandığı kentlerimizdir. İşsizlik oranının yoksulluk düzeyinin en temel göstergelerinden birisini oluşturduğu görüşü benimsenirse, Zonguldak ve Ankara kentleriyle karşılaştırıldığında, Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde söz konusu sorununun ulaştığı boyut daha anlaşılır hale gelmektedir. Ankara ve Zonguldak kentlerinde seçilen örneklem içinde “işsiz” olduğunu belirten deneklerin oranı sırasıyla, % 12.4 ve % 12.2 iken, bu oran Diyarbakır ve Şanlıurfa kentleri örneklemelerinde beş kat artarak sırasıyla % 62.8 ve %65.8 düzeyine ulaşmaktadır. İşsizlik oranının özellikle, Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde ulaştığı boyut, söz konusu yerel toplulukların yaşadığı yoksulluk ve toplumsal bunalımın ciddiyetinin en belirgin işareti olarak görülmelidir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, iş sahibi olanların hepsinin düzenli işlerde çalıştığı varsayılmamalıdır. İş sahibi görünenlerin önemli sayılabilecek bir kısmı da enformel sayılan işlerde çalışmaktadır. İşsizler ve enformel işlerde çalışanlar birlikte değerlendirildiğinde, Ankara ve Zonguldak için örneklem içinde çalışabilir yaştaki nüfusa oranı sırasıyla 28.2 ve 15.3 tür. Diyarbakır ve Şanlıurfa için bu oran % 72. 7 ve % 73 tür. Diğer bir anlatımla bu iki kentteki örneklem içindeki çalışabilir nüfusun sadece % 27 si düzenli işlerde çalışmaktadır. Bu çerçevede çarpıcı olan bir başka bulgu Ankara ve Zonguldak kentlerinde ücretli maaşlı kategorisinde yer alanların oranının, sırasıyla % 42.3 ve 35.0, Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde göre, sırasıyla 12.4 ve 11.7, oldukça yüksek olmasıdır.

Tablo I. Çalışma Yaşındaki Nüfusun İş Kollarına Dağılımı

	Ankara	Zonguldak	Diyarbakır	Şanlıurfa	Toplam
Ücretli-Maaşlı	42.3	35.0	12.4	11.7	29.4
Küçük Esnaf	13.7	7.8	12.4	11.7	11.5
Enformel (Kendi İşi)	15.8	3.3	9.9	7.2	9.8
Emekli	15.8	41.7	2.5	3.6	18.4
İşsiz	12.4	12.2	62.8	65.8	31.0
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: Alan Çalışmaları

Ankara ve Zonguldak kentleri ulusal mekansal işbölümündeki özgün rolleri nedeniyle kamu sektörünün kent ekonomisi için önemli olduğu merkezlerdir. Aynı durum Diyarbakır ve Şanlıurfa kentleri için geçerli değildir. Değerlendirmeye alınan işgücünün kamu sektöründe çalışma oranı Ankara ve Zonguldak kentleri için sırasıyla % 28 ve % 60'dır. Diyarbakır ve Şanlıurfa kentleri içinse bu oran sırasıyla % 14 ve % 12'dir. Diğer bir anlatımla Ankara kentinde Diyarbakır örneğiyle karşılaştırıldığında örneklem içindeki çalışan nüfusun iki katı nüfus kamu sektöründe istihdam edilmektedir. Bu veriler göstermektedir ki Zonguldak kenti görece homojen kent ekonomisinde büyük ölçüde kamu sektörü istihdamına dayanan bir kenttir. Şanlıurfa kenti ise bu açıdan en alt düzeyde kamu sektörü istihdamına bağlıdır. Şanlıurfa ve Diyarbakır kentlerinde özel sektör yatırımlarının sınırlılığı da göz önünde alındığında bu kentlerde yaşanan işsizlik ve yoksulluk sorununun diğer iki kente göre niçin çok daha ağır boyutlara ulaştığını anlamak güç olmayacaktır.

İşsizliğe ilişkin olarak bakılması gereken iki diğer değişken kentte kalış süresi ve eğitim durumudur. Kentte kalış süresinin uzunluğu ile işsizlik arasında ters bir ilişki olduğu, tersinden bir ifadeyle kentte kalış süresi artmasıyla iş bulma arasında pozitif bir ilişki olduğu çok sayıda araştırma tarafından ortaya konmaktadır. Ancak bu varsayımın dört kent içinde geçerli olduğunu söyleyebilmek zordur. Tablo II de de görülebileceği gibi, kentte kalış süreleri işsizlik üzerinde önemli bir etkide bulunmamaktadır.

Tablo II. Kentte Kalış Süresi ve İşsizlik İlişkisi

Kent	Çalışanlar	İşsizler
Ankara	26.6	23.7
Zonguldak	33.9	37.4
Şanlıurfa	22.3	22.4
Diyarbakır	18.5	18.5

Kaynak: Alan Çalışmaları

Diğer bir anlatımla, işsizlik sorunu sadece kente sonradan gelenleri değil, uzun süredir kentte yaşayanları da etkileyen bir nitelik taşımaktadır.

Emek pazarındaki konumun önemli bir belirleyicisi olan eğitim açısından bakıldığında ise çarpıcı bir durum ortaya çıkmaktadır (Tablo III). Beklenilir bir biçimde işsiz hane reislerinin çalışan hane reislerine göre daha az eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Genel bir durum olarak tüm kentlerde ister çalışır durumda olsun ister işsiz yoksulluk sorunuyla karşı karşıya olan hanelerin reislerinin eğitim düzeyi oldukça sınırlıdır. Bu oran çalışanlar için ortalama 6.77 yıl ve işsizler için 3.02 yıldır. Kentler birbirleriyle karşılaştırıldığında yine beklenilebileceği gibi, Ankara ve Zonguldak kentleriyle karşılaştırıldığında Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde değerlendirmeye alınan hane reislerinin eğitim düzeyleri düşük kalmaktadır. Bu durum Diyarbakır ve Şanlıurfa da yaşanan yoksulluk olgusunun diğer iki kente göre daha ağır boyutlarda olması gerçeğiyle örtüşmektedir.

Tablo III. Hane reislerinin Çalışma Durumları-Eğitim Süreleri

Kent	Çalışanlar	İşsizler	Genel Ortalama
Ankara	6.40	3.68	5.81
Zonguldak	7.78	5.27	6.43
Şanlıurfa	4.33	2.31	2.97
Diyarbakır	4.33	2.76	3.30

Kaynak: Alan Çalışmaları

II. II. Tüketim Yoksulluğu

Yoksulluk olgusunun farklı kent örneklemi içinde ne boyutlarda yaşandığı iki tür veriye dayandırılmıştır. Birinci tür veri daha çok mutlak yoksulluk olgusuna karşılık gelmekte ve görece 'nesnel' boyutlara işaret etmektedir. Gıda ve benzeri tüketim düzeyleri bu tür bilgilerin en başlıcaları arasındadır. İkinci tür veri ise daha çok görece yoksulluk durumunun tespit edilmesine yönelik kullanılmıştır. Burada kullanılan veriler daha çok deneklerin kendilerinin yaptığı değerlendirmelerden çıkarılmıştır.

Tüketim yetersizliğinin en önemli göstergelerinden bir tanesi hanelerin yaptıkları aylık harcama miktarıdır. Dört ilin göstergeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo IV. Hanelerin Aylık Harcamaları

Kent	Hanelerin Aylık Harcamaları (2002) Milyon TL	Hane büyüklüğü	Kişi Başına Düşen Aylık Harcama (2002) Milyon TL	Kişi Başına Günlük Harcama (\$)
Ankara	474.6	4.31	110.1	2.62
Zonguldak	324.3	4.56	71.1	1.69
Şanlıurfa	201.5	7.06	28.5	0.67
Diyarbakır	238.74	8.88	26.9	0.64

Kaynak: Alan Çalışmaları

Diğer verilerle tutarlı olarak Ankara ve Zonguldak Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerine göre kişi başına yapılan harcamalar açısından görece iyi durumda çıkmaktadır. Bu verileri Dünya Bankasının kişi başına günlük 2 dolar olan yoksulluk sınırı ile karşılaştırdığımızda, sadece Ankara örnelemi ortalamasının bu sınırın üstünde kaldığı, diğer üç kentte ise bu sınırın altında kaldığı görülmektedir.

Tüketime ilişkin olarak beslenmedeki merkeziliği nedeniyle et tüketimi bir gösterge olarak alınmıştır. Kentlerdeki hanelerde kişi başına tüketilen aylık et miktarları izleyen tabloda gösterilmiştir. Bu verilerde tüketilen et miktarının genel olarak oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Ancak et tüketiminin kültürel olarak önemli olduğu Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde diğer kentlere göre oldukça düşük kaldığını göstermektedir. Yapılan görüşmelerde tüm kentlerde görüşülen hane reislerinin yüzde yetmişleri bulan bir kesimi et tüketiminde kısıntıya gittiklerini söylemişlerdir.

Tablo V. Hanelerin Et Tüketimi

Kent	Hanelerin Aylık Et Tüketimi	Hane büyüklüğü	Kişi Başına Aylık Et Tüketimi
Ankara	3.12	4.31	0.720
Zonguldak	2.58	4.56	0.565
Şanlıurfa	2.11	7.06	0.299
Diyarbakır	3.97	8.88	0.447

Kaynak: Alan Çalışmaları

II. III. II. Konut Yoksulluğu

Konut sahipliği ve sahip olunan konut standartları yoksulluk göstergelerinden bir diğeri olarak değerlendirilebilir. Konut sahipliği açısından bakıldığında şu tür bir durum ortaya çıkmaktadır (Tablo).

Tablo VI. Ev Sahipliği

Kent	Ev Sahipliği	Gecekonuda oturma oranı
Ankara	83.8	96.6
Zonguldak	67.2	71.1
Şanlıurfa	75.9	96.4
Diyarbakır	70.0	97.5

Kaynak: Alan Çalışmaları

Yukarıdaki veriler ev sahipliğinin görece yüksek olduğu biçiminde yorumlanabilir. Ancak bu konutların büyük bölümünün gecekondu olduğu unutulmamalıdır. Bu noktada altı çizilmesi gereken bir nokta gecekondu oturan nüfusun yüksek çıkmasının temel nedeninin araştırma için seçilen alanların genellikle gecekondu alanları olmasıdır. Araştırma yöntemine ilişkin kısımda da belirtildiği gibi, alan seçimi sırasında her kent için yoksulluğun en yaygın olduğu alanlar, ilgili kesimlerle görüşülerek seçilmiştir. Bu alanlar anlaşılabilir nedenlerle gecekondu mahalleleri olarak belirginleşmektedir. Bu çerçevede belirtmek gerekir ki gecekondu gerek yapı standartları gerekse de fiziksel sosyal altyapı açısından diğer alanlara göre daha sorunlu alanlardır. Bu nedenle gecekondu oturmanın kendisi bir yoksulluk göstergesi olarak görülmelidir.

Yoksulluk göstergeleri açısından daha çarpıcı bir veri konutlardaki yaşam koşullarına ilişkindir. Aşağıda oda başına düşen kişi sayısı verilmiştir (Tablo VII)

Tablo VII. Konutlarda Oda Sayısı

Kent	Hane Ortalama Başına Oda Sayısı	Hane Büyüklüğü	Oda Başına Düşen Kişi Sayısı
Ankara	3.09	4.31	1.40
Zonguldak	3.33	4.56	1.37
Şanlıurfa	3.22	7.06	2.19
Diyarbakır	3.97	8.88	2.69

Kaynak: Alan Çalışmaları

Bu veriler göstermektedir ki ele alınan tüm kentlerde alınan ortalama değerlere göre bir odaya birden fazla kişi düşmektedir. Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde bu durum iki kişinin üzerine çıkmaktadır.

Dikkat çekilmesi gereken nokta bu verilerin ortalama değerler üzerinden hesaplandığıdır. Diğer bir anlatımla, bir çok ailede bir odada 4-5 kişi kalmaktadır. Bu tür bir durumun yoksulluk sorunuyla karşı karşıya bulunan kesimlerin yoksulluklarının sadece ücret, gıda tüketimiyle sınırlı kalmadığıdır. Mekan yoksulluğu bu kesimlerin temel sorunlarından birisidir. Kuşkusuz mekan yoksulluğu sadece konuta ilişkin bir durum değildir. Söz konusu konutların yetersizliği yanında altyapıdaki yetersizliklerde yoksulluk sorununun bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

II. III.Hizmet Yoksulluğu

Fiziksel Altyapı

Araştırma yapılan kentlerde yoksul kesimlerin yaşadığı mahalleler itibariyle fiziksel altyapıya ilişkin veriler aşağıdaki Tabloda verilmektedir.

Tablo VIII..Oturulan Mahallelerde Altyapı Durumu

Kent	İçme Suyu Olmayan	Elektrik Olmayan	Kanalizasyon Olmayan	Ev İçi Tuvalet Olmayan
Ankara	0	0	0	0
Zonguldak	10.1	3.8	26.6	24.1
Şanlıurfa	58.6	28.6	34.3	57.1
Diyarbakır	49.1	14.4	88.5	42.6

Kaynak: Alan Çalışmaları

Eğitim Durumu

Okullaşma oranları açısından bakıldığında, Diyarbakır ve Şanlıurfa örnekleri, Ankara ve Zonguldak kentleriyle karşılaştırıldığında, çok daha sorunlu bir yapıya sahiptir. En çarpıcı sorun okul yaşındaki çocukların önemli sayılabilecek bir oranının herhangi bir eğitim kurumuna kayıtlı bulunmamasıdır. Eğitim yaşındaki çocukların % 17,5'inin hiç okula gitmediği anlaşılmaktadır. Bu oran incelediğimiz diğer kentlerdeki yoksul kesimle karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Ankara'da çalışan çocukların sadece % 3 'ü hiç okula gitmemiş iken Zonguldak'ta okuma yazması olmayan çocuk oranı % 2,7 dir. Eğitim çağındaki çocukların okula gönderilmemesi, kuşkusuz ailelerin ekonomik koşullarıyla yakından ilişkilidir. Diyarbakır'da görüşülen hane reislerinin önemli bir bölümü ekonomik yetersizliklerini bu durumun temel nedeni olarak göstermişlerdir. Bununla birlikte bu tür bir karar verme sürecinde kültürel değerlerin de önemli bir belirleyici olduğu bilinmektedir. Nitekim çocuklarını okula göndermeme gibi bir strateji izleyen aileler, bu konudaki öncelikli tercihlerini kız çocuklarını okula göndermemek yönünde kullanmaktadırlar. Okul çağında okula gönderilmeyen çocukların cinsiyet açısından dağılımına bakıldığında, okul yaşındaki kız çocuklarının % 35,7 si okula gönderilmezken, aynı çağdaki erkek çocukları için bu oran % 11,8'e düşmektedir. İster ekonomik nedenlerle olsun, ister kültürel değerlerden kaynaklansın, erkek çocuklarla karşılaştırıldığında, kız çocuklar bu süreçten çok daha büyük boyutlarda olumsuz olarak etkilenmektedir. Bu tür bir stratejinin kaygı verici boyutu, kadınların aile içindeki ikincil konumunun ve ev yaşamıyla sınırlanan yaşam koşullarının uzun vadede de kendisini üreteceğinin tartışmasız bir göstergesi olmasıdır.

Okul çağındaki çocukların %17,5 lik bir bölümünün eğitim almaması çocukların eğitim olanaklarından yararlanmaması konusundaki tek olumsuz gösterge değildir. Diyarbakır örneğinde, görüşülen hanelerde sadece 2 üniversite öğrencisi olduğu belirlenmiştir. Bu oldukça düşük bir sayıdır. Eğitimin toplumsal hareketlilik konusundaki önemi dikkate alındığında, bu veri, Diyarbakır örneğinde incelenen kesimin söz konusu yoksulluk dönencesinden kurtulma şanslarının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Diğer bir anlatımla, söz konusu kesim içinde yoksulluğun ve yoksulluk kültürünün uzun vadede de kendisini yeniden üretmesinin kaçınılmaz hale geldiği söylenebilir.

I.V. HANEHALKI GEÇİNME STRATEJİLERİ

Yoksulluk sorunu karşısında hane halklarının pasif kalmadıkları, konumlarını koruyabilmek ya da iyileştirmeye yönelik olarak stratejiler geliştirdikleri birçok çalışmada işaret edilen bir boyuttur. Burada sunulan araştırma çerçevesinde de hane halklarının farklı düzeylerde geçinme stratejileri geliştirdikleri gözlenmiştir. Bu gözlemlerden çıkan sonuç hane halklarının farklı düzeylerde stratejiler geliştirdikleri yönündedir. Bir dizi strateji hane halkı bütünü kapsayan bir biçimde geliştirilmektedir. Bununla birlikte hane halkını gerek stratejiler gerekse de etkilenme düzeyleri açısından tümüyle birlikte davranan ya da aynı düzeyde etkilenen bireylerden oluşuyor varsaymak önemli bir yanlıdır. Bu nedenle izleyen bölümde önce hane halkının bir bütün olarak etkilendiği ya da geliştirdiği stratejilere bakılacak daha sonra da hane halkını bireyler düzeyinde değerlendiren bir değerlendirme yapılacaktır.

I.V.I. Hane halkı Boyutu

Hane halklarının yoksulluk sorunu karşısında geliştirdikleri stratejileri iki düzeyde değerlendirmek mümkündür. Birincisi hane halkının kendi kaynaklarını kullanma ya da geliştirmesiyle ilişkilidir. İkinci boyut ise hane halkının başka birimlerle geliştirdiği ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkardığı stratejilere ilişkindir. Bu kısımda hane halklarının demografik, kültürel ve benzeri özelliklerine baktıktan sonra geliştirdikleri farklı stratejilere ilişkin bir değerlendirme yapacağız.

I. V. I. I. Hane içi Stratejiler

Yoksullukla karşı karşıya kalanlar için ilk tepki aile içinde bir dizi çözümler bulma ya da stratejiler geliştirmeye yönelmektir. Bu tür bir stratejinin bir dizi ögesi vardır. Bunlar arasında ikinci iş bulma, kadının ve çocukların emek pazarına çıkması, tüketim kısma, mülk ya da eşya satma gibi uygulamalar sayılabilir. Bu bölümde geçinme stratejisinin bu tür öğelerini gözden geçireceğiz.

Hanelerin ilk başvurduğu strateji tüketimi kısımadır. Bu dört kent içinde ortak bir özellik olarak belirginleşmektedir (Tablo XI). Ailelerin % 60-70'i tüketimlerini kısıtıklarını belirtmişlerdir. Bu anlaşılabilir bir stratejidir. Bununla birlikte vurgulanması gereken nokta, bu kesimlerin kısıntı yapmadan önceki tüketim düzeylerinin de oldukça düşük olmasıdır. Diğer bir anlatımla özellikle gıda ve beslenme açısından gerekli günlük kaloriyi alma düzeyinin altında kalmaya başlamasıdır. Dolayısıyla, bu tür bir stratejinin önemli maliyetleri vardır.

Tablo IX. Geçinme Stratejisi Olarak Tüketimden Kısma Durumu

Kent	Tüketimden Kısma (%)
Ankara	66.1
Zonguldak	58.4
Şanlıurfa	70.0
Diyarbakır	64.2

Kaynak: Alan Çalışmaları

İkinci iş bulma yönelimi konusunda ise şu tür bir tabloyla karşılaşmıştır (Tablo X).

Tablo X. Tablo Ek İş Yapan Hane Reisleri

Kent	Ek iş yapan Hane Reisi %
Ankara	12.0
Zonguldak	9.4
Şanlıurfa	5.4
Diyarbakır	7.1

Kaynak: Alan Çalışmaları

Tablodan da görülebileceği gibi, yoksulluk sorununun Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde diğer iki kente göre çok daha yoğun yaşanmasına karşın, bu kentlerde ek iş yapma oranı diğer kentlere göre çok daha düşük kalmaktadır. Bunun asıl nedeni söz konusu kentlerde emek pazarında iş olanaklarının sınırlılığıdır. Bu kentlerdeki örneklem nüfusun önemli bir bölümünün ikinci bir iş bir yana, işsiz kaldıklarını daha önce belirtmiştik. Bu veri ikinci iş konusundaki durumu hali hazırda açıklamaktadır. Bununla birlikte bu durum göstermektedir ki, emek pazarı çok daha heterojen olan kentlerde görece daha iyi koşullarda yaşayan yoksulların geçinme stratejileri geliştirmede, emek pazarı daha sınırlı olan ve daha derin bir yoksulluk içinde yaşayanlara göre, çok daha iyi olanaklara sahip olduklarını göstermektedir.

Bilindiği gibi, Türkiye ailesi genel özellikleri itibariyle ataerkil bir yapıya sahiptir. Ancak bu tür bir genelleme yanında belirtilmesi gereken bu tür bir güç ilişkisinin farklı kentlerde farklı boyutlar taşıdığıdır. Kadının ev dışı yaşamla ilişkileri açısından Diyarbakır ve Şanlıurfa kentleri, Ankara ve Zonguldak kentlerine göre daha muhafazakâr bir yapıya sahiptir. Geçinme stratejileri açısından bakıldığında bu tür bir farklılaşmanın önemli sonuçları vardır. Ankara ve özellikle Zonguldak kentlerinde kadının çalışması karşımıza geçinme stratejilerinin önemli bir boyutu olarak çıkmaktadır. Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde kadının dışarıda çalışması çok daha nadir bir durumdur (Tablo XI).

Tablo XI. Kadınların Çalışma Durumu

Kent	Kadının Çalıştığı Hane Oranı
Ankara	7.0
Zonguldak	29.1
Şanlıurfa	3.3
Diyarbakır	6.3

Kaynak: Alan Çalışmaları

Geçinme stratejileri açısından önemli boyut kriz karşısında kadının ev dışında çalışmaya zorlanmasıyla ilişkilidir. Bu çerçevede işsiz hanelerde işsizlik esnasında kadınların çalışma durumuna bakıldığında yukarıda sözünü ettiğimiz yapıya uyumlu sonuçlar elde edilmiştir. Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde kadının çalışması zor şartlarda bile çok zor başvurulmuş bir yol olarak belirginleşmektedir.

Tablo XII. Hane Reisi İşsizken Eşinin Çalışma Durumu

Kent	Hane Reisi İşsizken Kadının Çalışma Durumu
Ankara	4.3
Zonguldak	4.2
Şanlıurfa	0
Diyarbakır	0

Kaynak: Alan Çalışmaları

Kadınların çalışma koşullarına bakıldığında, enformel işlerde çalışma Zonguldak dışındaki kentlerde daha yaygındır.

Tablo XIII. Kadınların Çalıştığı İşlerin Niteliği

Kent	Enformel %	Formel %	Kamu Formel %	Özel Formel %
Ankara	68.8	31.2	12.4	18.
Zonguldak	0	100	50.	50.
Şanlıurfa	100	0	0	0
Diyarbakır	85.7	14.3	0	14.3

Kaynak: Alan Çalışmaları

Söz konusu tablonun bir diğer özelliği Zonguldak ve Ankara kentlerinde kadınların kamu sektöründe çalışması mümkün olurken, diğer iki kentte bu sektörden hemen tümüyle dışlanmış olmalarıdır.

Ancak, kadınların yaşamlarının ev içi üretimle sınırlanmasında, güncel kültürel değerlerin yanında daha yapısal görünen bazı sınırlılıklar da söz konusudur. Daha açık bir anlatımla, Diyarbakır örneğinde kadınlar ev dışı çalışma yaşamına katılabilecek bazı temel donanımlara da sahip değildir. Örneğin görülmüş hanelerde yaşayan kadınların % 80 gibi yüksek sayılabilecek bir bölümü okuma yazma bilmemektedir. Şanlıurfa'da da benzer bir durum söz konusudur. Bu oran Ankara için % 22,8, Zonguldak için ise % 13,7 dir. Bu nedenle, Diyarbakır kentinde kadınların dışarıda çalışması hane reisleri için kabul edilebilir bir durum haline gelmesi durumunda bile, bu stratejinin uygulamaya konmasının önünde önemli yapısal engeller vardır.

Çocuk emeğinin geçinme stratejilerinin bir parçası olarak kullanılması da bu kesimde kullanıldığı bilinen bir stratejidir. Bu tür bir veri bizi çocuk emeğinin geçinme stratejilerinin bir parçası olarak ne boyutta kullanıldığı sorusuna getirmektedir. Yürürlükteki yasal çerçeve 14 yaş altındaki çocuk emeğinin kullanımına sınırlama getirmektedir. Bununla birlikte, bu yaş sınırının altındaki çocukların yer yer kentin enformel ve düzensiz işlerinde çalıştıkları bilinmektedir. Ancak, yasadışı bir durumu temsil etmesi, veri toplama aşamasında hane reislerinden sağlıklı bilgi almayı da engellemektedir. Daha açık bir anlatımla, hane reisleri çalışma yaşı altında çalışan çocuklara ilişkin olarak bilgi vermek konusunda isteksiz davranmaktadır. Bu uyarıdan sonra verilere bakıldığında şu tür bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu verilerde de okuma yaşındaki çocukların çalışmasının Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde diğer iki kente göre yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo XIV. Okuma Yaşındaki Çocukların Çalışma Durumu

Kent	Okuma Yaşındaki Çocukların Çalışma Durumu (%)
Ankara	3.18
Zonguldak	1.92
Şanlıurfa	5.81
Diyarbakır	4.13

Kaynak: Alan Çalışmaları

I.V.I. II. Hane Dışı Yapılar ve Kurumlarla İlişkiler

Kent yoksullarının önemli bir bölümünün farklı zamanlarda kırsal alanlardan göç ettiği ve bunların bir kısmının da kırsal ilişkilerini sürdürdükleri bilinen bir durumdur. Bu durum, Ankara ve Zonguldak örnekleri için geçerli olduğundan daha fazla Diyarbakır örneği için geçerlidir. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, Diyarbakır kentinde görüşülen hanelerin önemli bir bölümünün Bölge ve İl'in kırsal alanlarından geldikleri ve bunların önemli bir kısmının da 1990'lı yıllarda zorunlu göç süreci sonucunda kente yerleşmişlerdir. Zonguldak ve Ankara örneklerinde görüşülen hanelerin sırasıyla % 53,1 ve % 75,5 i kırsal ilişkilerini sürdürmektedir. Diyarbakır örneğinde ise k nüfusun %47,8'i memleketle ilişkilerini sürdürdüğünü belirtmiştir. Şanlıurfa kentinde ise bu oran 36,2 ye düşmektedir.

Diyarbakır için memleketle ilişkileri süren hane reislerinin %25,6'sı ise memleketten yardım aldığını söylemektedir. Bu oran Ankara (% 21,8) ve Zonguldak (% 12,2) verilerinin üzerindedir. Şanlıurfa da ise bu oran 12,5 düzeyine düşmektedir. Alınan yardımın, genellikle erzak yardımı biçiminde olduğu görülmektedir. Diyarbakır örneğinde erzak yardımı alanların oranı %88,9 iken, Şanlıurfa için bu oran 66,7 dir. Erzak yardımı alanların oranı Ankara için 86.7 iken, Zonguldak için 38.5 tir.

Kent yoksullarının yaşam stratejilerinde toplumsal, özellikle de akrabalık türü kan bağına dayalı dayanışma örüntülerinin büyük önemi olduğu ve zaman içinde bu ilişkilerin modernist beklentilerin tersine belirgin bir gevşeme göstermediği anlaşılmaktadır. Bu saptama özellikle Ankara ve Diyarbakır örnekleri için büyük ölçüde geçerlidir. Gerek Ankara gerekse Diyarbakır örneklemlerinde yerleşilen ilk mahallede akraba ve hemşehrilerin oranının (sırasıyla, %75,1 ve %69,7) halen oturulan mahallede düşme yerine yükseldiği (sırasıyla, %87,7 ve % 80,9) görülmektedir. Zonguldak'da ise bu oranlar çok daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir (%47,2 ve %46,3). Şanlıurfa için bu oranlar sırasıyla % 60,3 ve 64,9 dur.

Dört kentte Hemşehrilerden yardım alma oranı farklılıklar göstermektedir. Bu oran Ankara için % 4,5, Zonguldak için 16,1, Diyarbakır için 12.2 ve Şanlıurfa için de 4.9 olarak tespit edilmiştir.

Örneğin Diyarbakır örnekleminde, yardım istenen kişilerin başında akrabalar (% 54,2) gelmektedir. Ancak, zor durumda kalındığında 'öncelikle akrabalara başvururum' diyenlerin oranı % 85.7'ye kadar yükselmektedir. Kan bağına varlığı yardım istemenin kolaylaşmasını sağlamaktadır. Yardım istenen kişilerin ikinci sırasında ise komşular (% 25) yer almaktadır. Fiziksel yakınlık nedeniyle, özellikle acil gereksinimlerin karşılanmasında komşulara başvurulmaktadır.

Yardım istenilen konuların başında (% 44,5) evlilik, hastalık, ölüm gibi 'olağan dışı' durumlar gelmektedir. İstenen yardım türlerinde öne çıkan diğer durumlar ise kefil bulma (% 43,7) ve borç

almadır (% 31,9). Diğer illerde de bu üç başlık, sıralamaları değişmesine karşılık⁶ en çok başvuru alan yardım türleri olarak öne çıkmaktadır.

Diyarbakır'da -diğer kentlerde de olduğu gibi- yoksullar arası dayanışma ağlarının iş bulma konusunda da belli bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki iş bulma konusunda sözü edilen yardımlar, ilgili yazında sıkça vurgulanan patronaj ilişkileri çerçevesinde kamu kurumlarında iş bulmaya yardımcı olmaktan çok enformel işlere girmeye yöneliktir.

Diyarbakır örneğinde hane reislerinin yaklaşık yarısı yardım ve dayanışma ilişkilerinde, zaman içerisinde değişim yaşadığını düşünmektedir. Hane reislerinin %85,7 oranındaki çok büyük bir bölümü, bu değişimin azalma biçiminde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu azalmada, ilk sırada, giderek artan ekonomik zorluklar nedeniyle, herkesin kendi yaşam mücadelesini öne çıkartmasının etkili olduğu söylenebilir. Ancak, tüm bu olumsuzluklar, formel kurumların yetersizliği nedeniyle, yukarıda da değindiğimiz gibi, birlikte bulunma güdüsünün daha da güçlenmesine engel olamamaktadır.

Vakıf ve Derneklerin geçinme stratejilerine yaptığı katkı kentler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Ankara kentinde vakıf-dernek üyeliği 39,7, Zonguldak için 30,8, Diyarbakır ve Şanlıurfa kentleri için ise sırasıyla % 11,9, 4,9 dir. Ancak ilginç olan bulgu Diyarbakır ve Şanlıurfa için bu oranın düşüklüğüne rağmen söz konusu kurumların hanelerin geçinme stratejilerine katkısı Ankara ve Zonguldak kentleriyle karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Diyarbakır kentinde hanelerin % 15,8 i, Şanlıurfa da ise % 10,3 ü bu kurumlardan yardım almaktadır. Ankara için bu oran % 0, Zonguldak ta ise 1,3 tür. Yardım türleri büyük ölçüde erzak yardımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ankara ve Zonguldak örneklerinde dernek ya da vakıf üyeliği görece yüksek olmasına karşın (sırasıyla, %38,4 ve %31,4) her iki örnekte de etkin üye oranı yarıdan fazladır. Mahalle sorunlarına ilişkin olarak toplu hareket ettiğini ya da dayanışma içinde olduğunu belirten üye oranı her örnekte de % 30 'un altındadır.

Devletle ilişkiler açısından bakıldığında, en önemli boyut devletten sağlanan formel ve enformel kaynaklardır. Bu kaynakların başında, yeşil kart sahipliği gelmektedir. Dört kent açısından bakıldığında yeşil kart sahipliği şu tür bir dağılım göstermektedir.

Tablo XV. Yeşil Kart Sahipliği

Kent	Yeşil Kart Sahipliği %
Ankara	8.3
Zonguldak	9.6
Şanlıurfa	43.5
Diyarbakır	39.3

Kaynak: Alan Çalışmaları

Bu oranlara bakıldığında Şanlıurfa ve Diyarbakır kentlerinde yeşil kart sahipliğinin çarpıcı biçimde yüksek olduğu gözlenmektedir. Ancak yeşil kart sahiplerinin ortak bir şikâyeti söz konusu kartın özellikle ilaç alımında kullanılamamasının hastaneye gidilebilse ilaç alınmadığı için önemli ölçüde işlevsiz kaldığı yönündedir.

Anketlerde verilen yanıtlar nedeniyle tespit edilemeyen ancak yapılan araştırma sürecinde yapılan gözlemlere dayanarak dikkat çekilmesi gereken bir başka boyut elektrik, su gibi kentsel hizmetlerden yararlanma biçimine ilişkindir. Şanlıurfa ve Diyarbakır kentlerini diğer kentlerden ayıran bir özellik, bu kentlerde elektrik ve su hizmetlerinin ücret ödenmeden kaçak kullanımının belirli bir yaygınlığının olmasıdır. Yapılan genel görüşmelerde denekler bu durumun belli bir yaygınlığının

⁶ Örneğin, gelir iş ve gelir düzeyi görece yüksek olan Zonguldak'ta para yardımı %55,7 ye kadar yükselebilmektedir.

bulduğunu ifade etmekle birlikte, kendilerinin durumuna ilişkin verdikleri yanıtlarda anlaşılabilir nedenlerle bu soruya sağlıklı yanıt vermemişlerdir. Ancak söz konusu kentlerde bu tür bir stratejinin geçinme stratejileri açısından önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Belediyelerde yapılan görüşmelerde de kaçak kullanımın özellikle su ve elektrik kullanımında oldukça yaygın olduğu ifade edilmiştir.

1.5. SONUÇ

Yukarıda sunulan değerlendirme, incelediğimiz farklı niteliklerdeki üç kentte kent yoksullarının, gerek yaşam stratejileri gerekse toplumsal konulardaki tutumlarında belirgin farklılıklar olduğunu açıkça göstermektedir. Bu saptama, girişte belirtilen ve kentsel yoksulluk üzerine yapılan çalışma ve araştırmalarda gözlenen sınırlı bir örneklemeden yola çıkarak yapılacak genellemeler konusunda daha duyarlı olunması gerektiğini de göstermektedir. Yapılan değerlendirme göstermektedir ki, yoksulluk çok nedenli ve karmaşık bir sürecin sonucunda ortaya çıkan bir olgudur. Bu karmaşıklık ve çok boyutluluk yoksulluğun nedenlerine ve geçinme stratejilerine yönelik farklı yoksulluk tipolojilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu tür bir yaklaşım sadece yoksulluk sorununu anlamaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmemelidir. Yoksulluk sorununu çözmeye çalışan kamu politikaları açısından da söz konusu farklılıkların temel alınarak, farklı yoksullaşma süreçlerine yönelik farklı politikaların geliştirilmesi gereklidir.

Bu nedenle, yoksulluk sorununa ilişkin çalışmaların önündeki görev bir yandan yoksulluğa ilişkin farklı tipolojiler geliştirirken, bir yandan da bu tipolojilere temel hazırlayacak görgül araştırmaları farklı mekansal birimlerde yürütmeleridir. Diğer bir altı çizilmesi gereken boyutsa kentsel yoksulluk sorunun kırsal yoksulluktan ayrıştırılıp ayrıştırılamayacağına ilişkindir. En azından Diyarbakır örneği göstermektedir ki, kır ve kent yoksulluğu önemli ölçüde iç içe geçmiş durumdur. Bu durum özellikle geçinme stratejileri ele alındığında çok daha açık biçimde gözlenmektedir. Bu nedenle, yoksulluk tipolojilerinin kent yoksulluğunu kendi başına bir olgu olarak değerlendirme konusunda daha dikkatli davranmaları gerekmektedir. Dolayısıyla, bu tür çalışmaların değişik kentlerde tekrar tekrar yapılmasında büyük yarar vardır ve kent yoksulluğunun gerçek boyutlarıyla kavranmasında bu tür çabaların büyük katkısı olacağı da açıktır.